

AZ ÁLTALÁNOS ISKOLA FÖLDRAJZTANÍTÁSÁNAK KÖVETELMÉNY- RENDSZERE

Az 1971-ben megjelent, az 5—6. osztály földrajzi követelményeit tartalmazó kiadvány szerint a Tanterv és Utasítás „nem határozza meg pontosan, magától értetődően a tanulóktól elvárható földrajzi tudásszintet és az ismeretek alkalmazása során megkövetelhető teljesítményeket.”¹ A továbbiakban megállapítja, hogy ennek következtében a mindennapi iskolai gyakorlatban erősen érvényesülhetnek a szubjektív tényezők a követelmények kialakításában.

A követelményeknek a tanítás során történő realizálását általában erősen befolyásolja a tanárnak a földrajztudományon belül kialakult szűkebb érdeklődési köre, szakmai és pedagógiai felkészültsége, az iskolák tanulóinak különböző összetétele, egy iskolán belül pedig az egyes osztályok között mutatkozó különbségek. Nem elhanyagolható mértékben mutatkozik az iskola igazgatójának és a szakfelügyeletnek egyes esetekben ugyancsak szubjektív tényezőkre visszavezethető igényének hatása, aminek pozitív vagy negatív eredményeit természetesen már tágabb körben figyelhetjük meg. Ezeknek és sok egyéb körülménynek a mindennapi pedagógiai gyakorlatban való jelentkezése azt eredményezi, hogy egyénenként, iskolánként, kisebb-nagyobb területenként *változó, különböző szintű követelmények* alakulnak ki. Megfigyelhető ez egy-egy szélesebb körre kiterjedő felmérés alkalmával, amikor a kitöltött feladatlapok körülbelül tükrözik a nagyon különböző eredményeken keresztül többek között az eredetileg támasztott követelményeket is.² A feladatlapok készítésénél azonban ugyancsak szükségszerűen érvényesülnek azok a szubjektív tényezők, amelyek elkerülhetetlenné teszik a kérdések és feladatok összeállításánál a követelményeknek egy bizonyos mértékű egyéni értelmezését.

A fenti megállapításokat bátran kiterjeszthetjük az általános iskola többi tantárgyára is.

A követelmények szubjektív értelmezése és ennek következtében a tankönyv anyagára támaszkodva ugyan, de az ismeretek mennyiségének és minőségének mégis bizonyos mértékben önálló megállapítása egyesek részéről olykor *maximalizmushoz* vezetett. Pedig a Tantervben előírt és a tankönyvekben realizált földrajzi ismeretanyag elsajátítása a követelmények ismeretében és annak teljesítésével, átgondolt súlypontoszással ma nem igényel túlzott erőfeszítéseket. Ezzel kapcsolatban Faludi Szilárdot idézem, aki a keretjellegű vagy differenciált tantervek esetleges kialakítása esetén csak egy „bizonyos alapvető művelődési anyag elsajátításán túl” kívánja lehetővé tenni a választhatóságot. Szerinte

¹ Köves József, *Magirus* Gyuláné: A földrajz követelményrendszere az általános iskola 5—6. osztályában. Bp. 1971.

² Köves József: Néhány megjegyzés az 5. osztályban végzett programozási kísérlethez. Földrajztanítás, 1970. 3. sz.

„lehet és szükséges is szabad utat, sőt szervezett ösztönzést biztosítani a legkülönbözőbb egyéni képességek optimális fejlődéséhez és fejlesztéséhez . . . csak közben nem lehet és nem szabad feladni azokat a garanciákat, amelyek a szélesebb néptömegek magasabb általános műveltségi színvonalának biztosításával kapcsolatosak.”³ Véleményem szerint ennek az általános műveltségi színvonalnak a kialakítását az egyes tantárgyak *alapos megfontolással kidolgozott követelményrendszerei* nagy mértékben elősegíthetik, garantálhatják.

Figyelemre méltó megállapításokat olvashatunk a követelményrendszer jelentőségéről azoknak a pedagógusoknak a cikkeiben, akik 1971 nyarán részt vettek a svédországi Grännában rendezett nemzetközi tantervelméleti szemináriumon. *Báthory* Zoltán, amikor a Grännában szervezett tapasztalatokat a hazai viszonyokra kívánja adaptálni, megállapítja, hogy a mi pedagógiánkban a nevelés célja úgy, ahogy azt tanterveink tartalmazzzák, az értékelés szempontjából zavarba ejtően általánosak, ezért ellenőrzésük nehéz, gyakran megoldhatatlan.⁴

Varga Lajos, ugyancsak a grännai tapasztalatokra hivatkozva, alátámasztja azt a pedagógusaink között mind szélesebb körben elfogadott elvet, amely szerint az eredményérés kedvezően befolyásolja a tanítás és tanulás folyamatát. Ehhez azonban *nélkülözhetetlen az eddiginél megbízhatóbb eredményérés*. A jelenlegi feladatok csak abban az esetben realizálhatók, az eredmények mérésére szolgáló eszközök, a megfelelő eljárások csak akkor dolgozhatók ki, „ha részletesen és a lehető legkonkrétabban megfogalmazzuk azokat a feladatokat, amelyek jelenleg hárulnak a természettudományi oktatásra.”⁵

Nagy Vendelné a földrajzi követelményrendszer megjelenésekor ezt írta: „Szélesedik a tanulók ismeretszerző képességének kialakítására való törekvés, a produktív ismeretek kialakítása érdekében az önálló munkáltatás, a gondolkodási műveletek gyakoroltatása. Ez pedig roppant időigényes munka. A túlterhelés megelőzése érdekében szükséges a tényismeretek mennyiségének szelektálása. De legalább ennyire fontos a továbbhaladáshoz, az önálló ismeretszerzéshez szükséges alapok pontos meghatározása és a földrajzi ismeretszerzés képességének kialakításához szükséges gyakorlatok összeállítása.”⁶

Jelenleg, ha egy tantárgynak a mai gyakorlatban hasznosítható követelményrendszerét ki akarjuk dolgozni, vagy a Művelődésügyi Minisztérium megfogalmazása szerint a követelményrendszert pontosabbá akarjuk tenni, akkor az egyes tudományokat képviselő tantárgyak tantervére, az ennek alapján készült tankönyvekre, ezek struktúrájára, anyagára, esetleg a munkafüzetekre támaszkodunk: A történelemtanítás módszertanának pedagógiai alapjaival foglalkozva *VERESS* Judit szavá tette, akárcsak *FALUDI* Szilárd, az 50-es évek első felének didaktikai irodalmában megszorítás nélkül elterjedt formulát, amely szerint a kommunista nevelés a tudományok alapjainak megismerésére épül. Sok esetben „valóban zömmel a tudományok alapjai kerültek az iskolai tantárgyakba, igen sok esetben merően követve a tudomány rendszertani struktúráját is.”⁷ Ez a törekvés megmutatkozott a földrajztanításban akkor, amikor a földrajztudomány igényei alapján az általános természeti földrajzi ismeretek nyújtásával kívánta kezdeni az iskolai munkát. Ennek a tudomány szempontjából magától értetődő megoldásnak jelenlegi álláspontunk szerint ellene mond a *tanulók életkora*: a természeti földrajzi jelenségek egy része az összefüggéseknek olyan áttekintését igényli, ami meghaladja az 5. osztályos tanulók átlagának teljesítő képességét.

³ *Faludi* Szilárd: Időszerű tantervelméleti kérdések. Köznevelés, 1972. 6. sz.

⁴ *Báthory* Zoltán: Értékelés a pedagógiában: problémák, perspektívák. Pedagógiai Szemle, 1972. 3. sz.

⁵ *Varga* Lajos: Gondolatok a természettudományok tanításának továbbfejlesztéséről. Pedagógiai Szemle, 1972. 1. sz.

⁶ *Nagy* Vendelné: Gondolatok a földrajzi követelményrendszer megjelenésekor. Földrajztanítás, 1972. 1. sz.

⁷ *Veress* Judit: A történelemtanítás módszertanának pedagógiai alapjai. Bp. 1968.

Az 1949-ben megjelent 5. osztályos tankönyv például a lakóhely környékének ismertetésével összekapcsolva próbálta feldolgozni aránylag mérsékelt igényekkel a következő természetföldrajzi fogalmakat és folyamatokat: hosszanti völgy, keresztvölgy, éghajlati övek, vizet áteresztő és át nem eresztő kőzetek, a tavak pusztulásának fokozatai, a talaj keletkezése stb. Egy 1963-ban Romániában megjelent 5. osztályos magyar nyelvű tankönyv például a Föld forgását és ezzel kapcsolatosan a helyi időt, a Föld keringésével és a földtengely elhajlásával összefüggésben az éghajlati övek kialakulásának csillagászati földrajzi magyarázatát ismerteti. A Szovjetunióban a földrajzzal való foglalkozás első évét az 5. osztályban teljes egészében az általános természeti földrajzi ismeretek feldolgozása tölti ki.

Reformtantervünk, sőt az azt megelőző, az 50-es években kiadott minden tanterv már az *általános természetföldrajzi ismeretek időben elosztott fokozatos feldolgozását* írja elő. Az alapvető és a környezetben könnyen megfigyelhető jelenségek legtöbb esetben már a földrajz tantárgy megjelenése előtt, az alsó tagozatban a környezetismeret tantervében megtalálhatók más tantárgyak alapismereteivel együttesen. Új természetföldrajzi fogalmak, folyamatok a felső tagozat követelményeinek szellemében annak a tájnak az ismertetéséhez kapcsolódva találhatók, ahol jellemzők, fontos tényezőként szerepelnek, logikailag hozzáfűződnek ahhoz a tanítási egységhez. A tanulók így egy-egy konkrét tájjal szoros összefüggésben ismerkednek meg az egyes jelenségekkel, folyamatokkal, majd az általánosított ismereteiket más tájak feldolgozása során alkalmazzák.

A tudomány struktúrájának tiszteletben tartása, az ahhoz való alkalmazkodás és az attól való eltérés mértékének megállapítása mellett figyelembe kell venni az *ismeretek egyre bővülő körét* és a már megszerzett ismeretek egy részének elévülését. A követelmények pontosításánál ezzel kapcsolatban tekintsük mérvadónak FALUDI Szilárd megállapítását, mely szerint „a természet és a társadalom a maga alapvető összefüggés-rendszereivel nem változik olyan gyorsan, mint a rájuk vonatkozó konkrét rész-ismeretek.”⁸

A Grännában szerzett ilyen irányú tapasztalatokat Ballér Endre így összegezi: „... az egyes tárgyaknál elsősorban arra a belső struktúrára kell alapozni a tantervek készítésénél, amely viszonylag szilárd, amelyet az ismeretek szédítő bővülése kevésbé érint, amely alkalmas a nevelési célok megvalósítására, a korszerű műveltség elsajátítására. Számos ország tantervi reformja során ennek érdekében kidolgozták a tantervi törzsananyagot, amelyek bővítése iskolai, tanári és tanulói döntés feladata.”⁹

Mindkét szerző igényli a tudományból a tantárgy számára kiválasztott ismeretek *áttekinthető rendszerbe foglalását*, illetve olyan ismeretek kiválasztását, amelyek *az alapvető időtálló rendszerekbe beilleszthetők* és emellett *flexibilisek*.

A követelményrendszer összeállítása nagy mértékben támaszkodhatott azokra a tapasztalatokra, amelyek a reform-tanterv életbe lépése óta, a tanterv alapján készült tankönyvek és munkafüzetek gyakorlatban való felhasználása során összegyűltek. A tantárgyunkkal kapcsolatos ilyen irányú munkálatoknál különösen hasznosak voltak a földrajzi feladatlapok összeállításával, előzetes kipróbálásával, majd az általános iskolába 1970-ben történt bevezetésével a legszélesebb körben való alkalmazásakor szerzett tapasztalatok. A feladatlapok anyaga, beosztása módot nyújt a földrajzi ismeretek általános ellenőrzésén túl az egyes kategóriák terén elért eredmények megállapítására is. A feladatlapok-

⁸ Faludi i. h.

⁹ Ballér Endre: A tantervek alapvető összefüggéseiről. Pedagógiai Szemle, 1972. 3. sz.

ban használt kategóriák (topográfia, fogalmak, jelenségek, összefüggések, gyakorlatok) megkönnyítették a követelmények rendszerezését is.

Meg kell azonban állapítani, hogy a tantárgypedagógiai tevékenység ebben az esetben fordítva zajlott le. *A követelményrendszer elkészítésének meg kell előznie a tankönyv és a munkafüzet megírását, és természetesen a feladatlapok összeállításának, a reális teljesítménymérésnek az alapja csak a tanterv által meghatározott követelményrendszer lehet.* Ez a megállapítás természetesen korántsem zárja ki, hogy a feladatlapok segítségével és az egyéb módon feltárt eredmények a későbbiek folyamán ne befolyásolják a követelményeket, és ne igényeljék azok bizonyos mértékű módosítását.

A követelményrendszer összeállítói három feladatot igyekeztek megvalósítani:

1. Áttekinthetővé kívánták tenni az általános iskola földrajzának ismeretanyagát azzal, hogy ezt az ismeretanyagot elemeire bontották, és az elemeket logikai kategóriákba sorolták.

2. Minden egyes ismeretelemre vonatkozólag megfogalmazták azt az igényt, amit azok ismeretével kapcsolatban az általános iskola támaszthat.

3. Összeállították az ismeretek általános iskolában elvárható alkalmazási lehetőségeit és rendszereztek a gyakorlatok anyagát.

Ezzel a munkával operacionalizálták azokat a célokat, amelyek a tantervben csak általános jelleggel találhatók meg. A tantervben lefektetett elveket igyekeztek ezzel a végrehajtásra, a megvalósításra alkalmasabbá, a mindennapi gyakorlatban és más irányban is felhasználhatóbbá tenni.

A követelmények kategorizálására eddig egységes eljárás nem alakult ki. KÁDÁRNÉ FÜLÖP Judit sürgette az egységes pedagógiai taxonómia elkészítését a pontosabb tanterv-, tananyag- és értékeléstervezés érdekében.¹⁰ Más, a már korábban idézett szerzők is foglalkoztak ezzel a kérdéssel, elemezték a külföldi példákat, elsősorban Benjamin BLOOM chicagói professzor munkáit, s hivatkoztak NAGY József hazai eredményeire¹¹, az egységes taxonómia kialakítása azonban még várat magára. Véleményem szerint bármennyire is különböznek az egyes tantárgyak igényei sajátosságaikból eredően, mások a domináns célok, és így egyik esetben a gondolkodás fejlesztése, más esetben a készségek kialakítása áll előtérben, bármennyire is sokrétűen különböznek a tantárgyak oktatásával párhuzamosan a nevelési lehetőségek, mégis kialakítható lenne egy olyan általános jellegű taxonómia, amelynek flexibilitása lehetőséget biztosítana minden tantárgy anyagának áttekinthető kategorizálására.

A földrajz követelményrendszerének összeállítása — ahogy fentebb említettem már — nagy mértékben támaszkodik a földrajzi feladatlapokon szereplő kategóriák alkalmazásával kapcsolatos tapasztalatokra.

A követelmények besorolására, rendszerezésére szolgáló egységek (taxonok) a következők:
I. A fogalmak kategóriája. A fogalmak kategóriáján belül a földrajz speciális anyagához alkalmazkodva ott találjuk egymástól különválasztva az általános fogalmakat és az egyedi fogalmakat. Az általános fogalmak kategóriáján belül ismét külön rendszert alkotnak a természeti és a gazdasági földrajzi fogalmak, valamint a térkép- és földgömbismeret körébe tartozó fogalmak. A továbbiakban a jobb áttekinthetőséget biztosító alacsonyabb kategóriák a földrajztudománytól átvett és a tanításban is alkalmazott rendszerezés alapján sorolják a természetföldrajzi fogalmakat a felszín, az éghajlat, a vízrajz stb., a gazdasági földrajz körébe tartozókat pedig a népesség és település, a társadalom, az ipar, a mezőgazdaság stb. csoportjaiba.

¹⁰ Kádárné Fülöp Judit: Taxonómia a pedagógiában. Pedagógiai Szemle, 1971. 6. rs.

¹¹ Nagy József: A témazáró tudásszintmérés gyakorlati kérdései. Bp. 1970.

II. *A folyamatok kategóriája.* A földrajzi folyamatokat két csoportba osztja a követelményrendszer: *a felszín kialakulására, változására vonatkozó, valamint az időjárással és az éghajlattal kapcsolatos folyamatokra.*

III. *Az összefüggések kategóriája* a földrajzi ismeretek legmagasabb fokát jelenti. Ezen belül a következő csoportosítást találjuk:

1. *Összefüggések a természeti jelenségek között*: pl. a fekvés és az éghajlat, a domborzat és az éghajlat között.

2. *Összefüggések a természeti adottságok és a gazdasági élet között*: pl. a természeti adottságok és a település, az éghajlat és a földművelés között.

3. *A gazdasági ágak és a gazdasági ágazatok egymás közötti kapcsolatai*: pl. az ipar és a mezőgazdaság, a villamosenergia-termelés és az alumíniumkohászat között mutatkozó összefüggés.

4. *A társadalom és a gazdasági élet kapcsolatai*, pl. a szocialista társadalom és a termelés, a társadalom hatása a földrajzi környezetre.

IV. *A jártasságok, illetve a készségek kialakítását biztosító gyakorlatok.*

V. *Minimális mennyiségű számadat.*

Ezek a kategóriák a négy felsőtagozatos osztály földrajzának ismeretanyagát külön-külön rendszerezik. A kategóriákba sorolt ismeretek minden osztályban *a tanév végén* támasztható követelményeket mutatják.

A földrajzi követelményrendszer a felsorolt ismeretanyagot minden kategórián belül *törzsanyagra és kiegészítő anyagra osztja.* Ezek felsorolása azonban nem külön-külön történik, hanem a logikai sorrendben egymás után következő ismeretek között *az aláhúzás* emeli ki a törzsanyagot.

A törzsanyagba sorolt elméleti és gyakorlati ismeretek a továbbhaladáshoz feltétlenül szükségesek. A tanítás-tanulás folyamatában elsősorban ennek a kiemelt anyagnak a sokoldalú feldolgozását kell elvégezni. Minden földrajzot tanító nevelőnek arra kell törekednie, hogy a törzsanyagot, ezt az „alapvető művelődési anyagot” a tanév végére minden tanuló értelmi képességének megfelelő szinten elsajátítsa. A kiegészítő anyag olyan mértékben és olyan mélységben kerüljön feldolgozásra, ahogyan azt a helyi adottságok lehetővé teszik. Ennek az anyagnak az ismeretét csak a jobb képességű tanulóktól igényeljük, s ezzel lehetőséget biztosítunk az „egyéni képességek optimális fejlődéséhez.”

Törzsanyag például az 5. osztályban *a hegy, a helység*, kiegészítő anyag a hegygerinc, a hegylánc *fogalmának* ismerete.

A folyamatok között például a 6. osztályban törzsanyag *a deltatorokolat kialakulásának, a vulkán működésének ismerete*, kiegészítő anyag *a szigetek és a tavak kialakulásának ismerete.*

Az 5. osztályban *az összefüggések kategóriájában* törzsanyagként szerepel például *a déli lejtők erősebb felmelegedése és a földművelés kapcsolatának ismerete*, viszont kiegészítő anyag *a több csapadék és az állattenyésztés kapcsolata.*

Több esetben egy-egy ismeret az alacsonyabb osztályban kiegészítő anyagként, a magasabb osztályban törzsanyagként szerepel. Pl. az Adriai-tenger partvidékének éghajlata az 5. osztályban még kiegészítő anyag, a 6. osztályban viszont megnevezve a mediterrán éghajlati terület már törzsanyag; a karsztjelenségek az 5. osztályban kiegészítő anyagként szerepelnek, a 8. osztályban pedig a törzsanyagban találhatók: az 5. osztályban csupán a deltatorokolat fogalma törzsanyag, a kialakulás magyarázata, összefüggése a tengerjárással a 6. osztály törzsanyagába kerül.

A követelményrendszer külön-külön minden ismeretelemre vonatkozólag megfogalmazta a *tartalmat* is, tehát azt az igényt, amit a földrajzi fogalmak, folyamatok, összefüggések és gyakorlatok ismeretében az egyes osztályokban a tanév végén a tanulóktól elvárhatunk. A tartalomban ugyancsak megkülönböztetve jelenik meg a törzsanyag és a kiegészítő anyag. Tehát sok esetben a törzsanyag-

ként szereplő fogalmak, folyamatok, összefüggések tartalmának egy része csak kiegészítő anyag. Például a középhegység fogalmi jegyei közül csupán az törzsanyag, hogy közepes magasságú hegység. A formáira vonatkozó tartalmi jegyek — hullámos felszín, lankás hegyoldalak — már kiegészítő anyag.

A fogalmak ismerete olykor csupán a *ráismerés szintjén* törzsanyag. Például a medencének, a szorosnak és a hágónak a homokasztalon való kialakítását, a rajzon, képen való felismerését minden tanulótól elvárjuk, de ismertetésük, tehát a fogalmak tartalmának a kifejtése már kiegészítő anyag.

A követelményrendszer differenciáltan közli az egyes ismeretekhez tartozó és az általános iskolában elvárható *alkalmazásokat*, alkalmazási szinteket is. Az alkalmazó tevékenység kifejtése egyes esetekben az ismereteknek egy egész kategóriájára vonatkozik. Például valamennyi vízrajzzal kapcsolatos, a törzsanyaghoz sorolt fogalomra vonatkozó alapvető követelmény, ami tehát szintén törzsanyagnak tekintendő, hogy ismerje fel a tanuló képen, valamint a tankönyv és a munkafüzet ábráin a vízrajzi fogalmakat, ismerje a térképen való ábrázolásuk módjait, és tudjon az egyes fogalmakra a térképen példákat mutatni. Az alkalmazás magasabb követelményeihez, tehát a kiegészítő anyaghoz tartozik, hogy például tudja a tanuló a fogalmakat önállóan rajzos formában ábrázolni.

A 6. osztályban az éghajlati fogalmak ismeretének gyakorlati alkalmazásánál a következő alapvető követelmények olvashatók: Mutassa meg a tanuló a térképen a mérsékelt éghajlati öv éghajlati területeit. Olvassa le az atlasz hőmérsékleti és csapadéktérképéről, a tankönyv és a munkafüzet éghajlati térképeiről, ábráiról a szárazföldi, a hegyvidéki, az óceáni, a mediterrán és a sivatagi éghajlati területekre vonatkozó januári és júliusi középhőmérsékleteket, valamint az évi csapadékmennyiséget. Jellemezze a fogalmakat a követelményrendszerben kiemelt tartalmi jegyekkel.

Az egyedi fogalmak lényeges tartalmi jegye az egyes földrajzi objektumok (települések, hegységek, folyók stb.) helyének az ismerete, azaz a *topográfia*.

A törzsanyagként kezelt nevek esetében alapvető topográfiai követelmény a földrajzi objektumok térképen való megmutatása és a fekvés meghatározása térkép segítségével. Magasabb követelmény az objektumok fekvésének szavakkal való meghatározása térkép nélkül, és a vaktérképbe nevek nélkül bejelölt objektumok megnevezése ugyancsak minden segítség mellőzésével.

Az ismeretek osztályonként való csoportosítása biztosítja a *fogalmak, a folyamatok és az összefüggések tartalmi bővülésének nyomon követését, áttekintését*. A magasabb osztályokban éppen az újabb tartalmi jegyek felsorolása miatt az előző iskolaévben már feldolgozott ismeretek újból szerepelnek a követelményrendszerben. Ezeknél az ismereteknél utalás olvasható arra nézve, hogy előzőleg kevesebb tartalmi jeggyel, kevésbé igényes alkalmazási lehetőséggel melyik osztály anyagában kerültek feldolgozásra.

A földrajzi követelményrendszer *közvetlenül segíti a pedagógusok munkáját*:

a) A földrajzórakon elsajátított ismeretek gyakran izoláltak maradnak. Szükséges ezért az ismeretek megszilárdítása és általában a teljesítményképes ismeretek biztosítása céljából a tanítási egységeken belül megvalósított szintézis mellett a témák mozaikszerű anyagának egységbe illesztése is. Méginkább szükséges a *szintézis megvalósítása*, az ismeretek egységben látása a tanév végén, mert ez a legfőbb biztosíték arra, hogy a földrajztanítás eredményei tartósak, továbbfejlesztésre alkalmasak lesznek. A szintézishez szükséges struktúrát a követel-

ményrendszer a maga kategóriáival a tanárok elé állítja, amikor a tanév végén támasztható követelményeket egységben bemutatja.

b) Az egyes ismeretekkel kapcsolatos tanév végi követelmény lehetővé teszi a tervszerű nevelői munkát, mivel világosan, határozottan áll mindenki előtt az elérni kívánt cél. A követelményrendszer név- és tárgymutatója megkönnyíti a tájékozódást és az igények gyors megállapítását. A felsorolásban a fogalmak mellett nem csupán az az oldalszám található, ahol a fogalom ismeretének és alkalmazásának követelményei szerepelnek, hanem a számok olyan folyamatokra, összefüggésekre és gyakorlatokra is utalnak, amelyek a feldolgozásra kerülő fogalommal kapcsolatosak. Például a szárazföldi éghajlat jellemzését és az ismeretével kapcsolatos alkalmazás követelményeit az 5. osztályban megtaláljuk a fogalmak között. Az összefüggések kategóriájában szó van az óceántól való távolság és a szárazföldi éghajlat kialakulásának, valamint a szárazföldi éghajlat és a folyók vízjárásának kapcsolatáról és az erre a területre jellemző búzatermelésről. A 6. osztály követelményrendszere a szárazföldi éghajlat kialakulásának folyamatát ismerteti, megmutatja az óceántól való távolság és az éghajlat összefüggését, a szárazföldi éghajlat összefüggését a mezőgazdasággal és a közlekedéssel.

c) Az általános iskola *nevelési céljait segítő feladatok* lehetőségeit a követelményrendszer külön kategorizálja, de abból magától értetődően folyik azok megvalósítása. BÁTHORY Zoltán megfogalmazásában talán itt is „latens célrendszer-ről” beszélhetünk. A követelményrendszer a *világnézeti nevelést* azzal szolgálja, hogy megfogalmazza a fogalmak, folyamatok tartalmát, és igényli a valóságban való felismerésüket. A *dialektikus gondolkodás* fejlesztése érdekében előírja és kifejti, hogy a tanulónak miféle összefüggéseket kell érteni és ismertetni. Követelményként szerepel a szocialista építőmunka eredményeinek, a szocialista országok gazdasági együttműködésének ismerete, amit a tanulóknak példákkal kell bizonyítani. A pedagógus munkájától függ, hogy ennek során milyen mértékben alakul ki a *haszonszeretet és a szocialista nemzetköziség* érzelme. Az általános iskola nevelési tervében ezek a követelmények mind megtalálhatók.

d) A követelményrendszer az alkalmazás lehetőségeinek bemutatásával előnyösen befolyásolja a pedagógusokat a *módszerek variálására*: a speciális térképek, a homokasztal, a homoktálca, illetve a képek, az ábrák alkalmazására, a gyakorlati feladatok következetes elvégzésére. Bármennyire is előtérbe került a szemléltetés, ez főként az oktatási folyamat ismeretfeldolgozó szakaszában, elsősorban a tényanyag nyújtásának mozzanatában figyelhető meg és háttérbe kerül a szemléltető eszközök felhasználása a rögzítés mozzanatában, de még inkább az ismeretek alkalmazásának fázisában, az alkalmazó rögzítés és az alkalmazó ellenőrzés folyamán.

A követelményrendszernek a *földrajztanításra gyakorolt egyéb hatása* a következőkben remélhető:

a) A bevezetőben azt olvashatjuk, hogy a követelményrendszer nem osztályozási norma, csupán eligazítást nyújt a megkövetelhető ismeretek, alkalmazások terjedelmére és mélységére. „A kiadvány tehát nem jelöli ki a tantervi minimumot, amelynek hiánya elégtelen osztályzatot von maga után, de nem említi a tantervi maximumot sem, aminek ismerete az ötös érdemjegy kritériuma” — írja NAGY Vendelné.⁶ Lehetőséget biztosít azonban felmérőlapok összeállítására és ezzel olyan széleskörű vizsgálatok, reprezentatív felmérések végrehajtására, amelyek eredményei értékesíthetők lehetnek egy újabb tanterv készítésénél.

b) Ez vagy ennek alapján készült hasonló beosztású követelményrendszer alkalmas lehet egy olyan *korszerű tankönyv és az azzal teljes összhangban lévő munkafüzet* készítésére, ahol a feldolgozás módja eleve lehetőséget biztosít a módszerek és a tanítási óra szervezésének variálására: egyes tanítási egységek csoportos feldolgozására, máshol a kollektív munka közben nagyobb arányú önálló ismeretszerzésre, esetleg egy kiterjedtebb anyagrész programozására.

Felmerülhet természetesen a következő probléma: miért várjunk arra, hogy a későbbiekben a követelményrendszer alapján készüljön el egy tankönyv terve? A kategóriákba sorolt ismereteket miért a tankönyv szerzője sorolja egy-egy tanítási egységbe, miért nem készül a követelményrendszer órákra bontva, ahogy ezt a fizika példáján látjuk?¹² Ez a megoldás, bár a napi pedagógusmunka szempontjából esetleg praktikus lehet, de a tanulóval szemben támasztható végső **tan**tárgyi követelményeket nem teszi áttekinthetővé. Márpedig a követelményrendszer egyik fontos feladatának ezt kell tekintenünk.

c) Végül a most ismertetett földrajzi követelményrendszer alkalmasnak látszik arra, hogy a minden tantárgyra vagy esetleg csak a tantárgyak egy csoportjára vonatkozó *egységes taxonómia* összeállítása esetén kiindulási alapnak, vitáalapnak tekintsük. Vonatkozik ez a megállapítás a már megjelent, az 5–6. osztály számára készült követelményrendszerre, valamint a 7–8. osztály követelményrendszerére, ami megjelenés előtt áll.

¹² Varga Lajos: Az általános iskolai követelményrendszer részletezése. A Fizika Tanítása, 1974. 3. sz.